
Over onwil en onwetendheid: Wilhelmina en haar windmolens

Marion den Uyl, Joke Schrijvers,
Saskia Wieringa en Anna Aalten

Het vierde nummer van de *Sociologische Gids* 1987 had als thema feministische antropologie. De redactie van de *Sociologische Gids* was blijkbaar van mening dat op een twaalf jaar eerder gepubliceerd nummer – waarin aanzetten werden gegeven tot een feministische antropologie – een vervolg moest komen. De redactie van dit themanummer werd gevoerd door Wilhelmina van Wetering, die aan het slot van haar inleidend artikel enkele opmerkingen maakt, waar wij het geheel mee eens zijn. Zij stelt onder andere: 'vrouwenstudies zijn belangrijk en er wordt, ook in Nederland, soms voortreffelijk werk afgeleverd' (Van Wetering 1987b: 245). En: 'Een "feminisme" dat de ogen sluit voor de ambiguïteit en de complexiteit van de werkelijkheid kan de (sic) mijne niet zijn' (1987b: 245). Zij gaat verder: 'Evenmin, voel ik voor een simplistisch verbond met vrouwen (of anderen) die onder het voorwendsel de onvolkomenheden van de gewone wetenschap te willen corrigeren, hun eigen manco's als vernieuwingen presenteren' (1987b: 245). Standpunten waarmee wij ons van harte kunnen verenigen.

Maar naast instemming hebben wij ook kritiek. Liever gezegd: wij zijn het oneens met ongeveer alles wat zij vóór bovengenoemde 'concluderende' opmerkingen schrijft. Vandaar deze reactie. Een reactie die ons temeer zinvol lijkt, daar Van Wetering zich ten doel heeft gesteld om eindelijk eens hardop te zeggen wat anderen slechts in de wandelgangen fluisteren: die vrouwen moeten maar eens op hun donder krijgen. Verwoordt zij daarmee een *vox populi*, zij het een volksstem van een klein wetenschapswereldje? Tromp reageerde instemmend in *Het Parool* (15 aug. 1987), Van Doorn in het *NRC-Handelsblad* (27 aug. 1987). Er verschenen interviews in weekbladen. De *Sociologische Gids* raakte uitverkocht en het vers gedrukte artikel werd reeds op literatuurlijsten geplaatst. Eindelijk een echt goed stuk over feministische antropologie? Een gedegen artikel over een studieterrein dat, in de woorden van Van Wetering, belangrijk is en waarop haars inziens ook in Nederland soms voortreffelijk werk wordt afgeleverd? Nee, dat stuk is het jammer genoeg niet geworden. Wij zijn van mening dat Van Wetering haar kritiek tendentiekus, slordig en ondeskundig heeft gepresenteerd en deze nauwelijks heeft onderbouwd.

Stoffige kastplanken

Om te beginnen: wat verstaat Van Wetering eigenlijk onder feministische antropologie? Dat blijft onduidelijk. De viricentrismekritiek, een belangrijk onderdeel van de feministische antropologie, is naar haar oordeel eigenlijk overbodig. In de antropologie zou er altijd wel aandacht voor 'de vrouw' geweest zijn; elk antropologisch instituut in Nederland heeft immers wel ergens 'een stoffige kastplank waarop, sinds de jaren dertig, scripties over de "positie van de vrouw" liggen opgetast' (1987b: 224). Het is Van Wetering kennelijk ontgaan dat feministische antropologie zich niet bezighoudt met het al dan niet ontstof-fen van 'de positie' van 'de vrouw'. Het ter discussie stellen van vrouwen als één categorie met één definieerbare positie is juist een essentieel punt in de viricentrismekritiek.

De feministische antropologie brengt bovendien niets nieuws, zegt Van Wetering, omdat in de antropologie de vraag naar de machtsverhoudingen tussen vrouwen en mannen 'misschien niet altijd expliciet maar wel impliciet gesteld werd' (1987b: 230). Als wetenschapper zou Van Wetering toch moeten weten dat het verschil maakt of vragen impliciet dan wel expliciet worden gesteld. De door feministische antropologen in Nederland regelmatig geciteerde antropologe Cora Vreede-de Stuers, één van de vrouwen die werkten in de periode tussen 1930 en 1968 en van wie Van Wetering vindt dat zij als voormoeders worden veronachtzaamd, stelt zelf dat zij man-vrouwverhoudingen niet expliciet in termen van *macht* analyseerde, noch haar betrokkenheid met vrouwen al te openlijk uitte (Fogelberg e.a. 1982: 216; Schrijvers 1985: 10). In 1955 verkondigde Evans-Pritchard, één der 'voorvaders', dat de tijd van 'vigorous feminism and anti-feminism' voorbij was en behoorde tot de 'issues which are dead and gone' (1965: 40). Kenmerkend voor feministisch onderzoek is het *expliciet* maken van vragen die de machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen betreffen. Recent feministisch onderzoek heeft veel boven water gehaald dat in de jaren vijftig en zestig kennelijk onzichtbaar was.

Viricentrismekritiek houdt meer in dan aandacht voor het denken en handelen van vrouwen. Feministische antropologen stellen het westerse wetenschappelijke denken, waarin een bepaald mensbeeld overheerst, ter discussie en bekritisieren de seksistische en etnocentrische elementen daarin. Het ging, en gaat, om een kritische visie op wetenschap en maatschappij en op de verhouding tussen die twee. Zij volgen met deze benadering het spoor van de kritische antropologie en bevrijdingssociologie. Nieuw is dat het 'perspectief van onderop' naar *genus* wordt gespecificeerd, de machtsverhoudingen tussen vrouwen en mannen worden gedemystificeerd en zodoende onderzoekbaar worden gemaakt.

Weinig onderbouwd

Aan de inhoud van Van Weterings artikel te oordelen zijn veel discussies binnen de feministische antropologie haar grotendeels onbekend. Zij baseert zich in haar stuk voornamelijk op drie artikelen in twee recente themanummers van *Antropologische Verkenningen* (1986) en op enkele discussiepapers van een op 31 oktober 1986 gehouden NSAV-studiedag. De nummers van *Antropologische Verkenningen* pretendeerden uitdrukkelijk niet een *overzicht* te geven van ontwikkelingen binnen de feministische antropologie in Nederland (Aalten e.a. 1986: 4). De papers van de NSAV-studiedag waren discussiepapers over het thema 'Theoretische vernieuwingen in de antropologie en niet-westerse sociologie' en hadden slechts voor een deel feministische antropologie tot onderwerp.¹

Alles bij elkaar geeft haar dit – uiteraard – een weinig degelijke basis, waarop zij desalniettemin onbekommerd haar oordeel over 'de' feministische antropologiebeoefening in Nederland baseert. Afgaande op haar artikel beperkt haar kennis van internationale ontwikkelingen op het terrein van de feministische antropologie zich tot één artikel van Michelle Rosaldo uit 1980. Dit belet haar niet ook nog eens haar mening te willen geven over de kwaliteit van 'de' feministische antropologiebeoefening in Nederland in het licht van 'de' internationale ontwikkelingen op dit terrein.

Een van de kwalijke kanten van de feministische antropologiebeoefening in Nederland, zegt Van Wetering, is dat zij wordt bedreven door 'de Groep'. Wie zij daarmee bedoelt blijft in haar stuk onduidelijk. Bedoelt zij 'een groep feministen', die al jarenlang 'het hoogste woord' voert (1987b: 221)? In dat geval is het niet zo relevant een discussie over *antropologie* aan te gaan. Bedoelt zij alle feministische antropologen in Nederland? Of die feministische antropologen die actief zijn in het LOVA? Het LOVA staat overigens niet voor een overleg van vrouwen (1987b: 242), maar voor Landelijk Overleg Vrouwenstudies Antropologie. De bijeenkomsten van het LOVA zijn al sinds haar oprichting in 1979 voor een ieder, vrouw of man, vrij toegankelijk. Deze bijeenkomsten, die bij toerbeurt door een van de plaatselijke vrouwenoverleggen worden georganiseerd, worden bezocht door verschillende generaties studenten en stafleden die zijn geïnteresseerd in de ontwikkeling van feministische antropologie. Zo'n informeel overleg kan weliswaar leiden tot netwerken, maar is daarmee nog geen hechte groep in sociologische zin.

Slordig

Voor iemand die zegt al jaren op een antwoord te zinnen, heeft Van Wetering toch wel haastwerk afgeleverd. Ter illustratie een beperkte greep uit de vele slordigheden in haar stuk. Zo verwijst zij naar het tijdschrift *De Bonte Was* (Van

Wetering 1987b: 231). Dat heeft bij ons weten nooit bestaan. Wel een feministische uitgeverij met die naam; deze heeft echter nooit antropologische werken gepubliceerd. Een rubriek 'seksistisch huisvuil' (1987b: 231) heeft nooit in de LOVA-Nieuwsbrief gestaan. Wel in de *Socialisties-Feministische Teksten*, waar zij echter geen 'kwijnend bestaan' lijdt (1987b: 231), maar al jaren geleden is opgeheven.

Ook met het citeren ging er af en toe wat mis. Bij voorbeeld waar zij Geschiedre (1984) citeert, die zegt niet te hopen dat we terug zullen gaan naar een situatie waarin één paradigma weer volledig gaat domineren. Door het weglaten van 'niet', laat Van Wetering hem precies het tegenovergestelde zeggen (1987b: 230). Maar misschien spreekt zo'n enkelvoudig paradigma haar wel aan? Ook in tal van andere citaten staan ongerijmdheden en fouten, waarbij de citaten van Schrijvers (Van Wetering 1987b: 238-239) de kroon spannen met respectievelijk negen(!) en vier fouten per citaat. Van Wetering heeft echter niet alleen moeite anderen juist te citeren; ook zichzelf presenteert zij soms wat verdraaid. We nemen tenminste aan dat zij op pagina 229 over zichzelf sprekend met 'zijn' in plaats van 'mijn' een kleine vergissing heeft gemaakt, of bedoelt zij letterlijk wat er staat? Niet dat het veel uitmaakt, want zij meent toch dat het 'mannelijke denken' beter 'sekseneutraal' kan worden genoemd (1987b: 225).

De literatuurverwijzingen zijn een warboel geworden en ook met de literatuurlijst ging er het een en ander mis.² Opvallende slordigheden, zeker voor iemand die beweert dat het niet haar bedoeling was 'als mosterd na de maaltijd, ook nog met een haastig geschreven stuk aan te komen zetten' (1987b: 223). Als die warboel niet door haast is veroorzaakt, waardoor dan wel? Voor deze fouten kan de zetter of degene die de drukproeven corrigeerde toch niet verantwoordelijk worden gesteld. Slordig werken en slordig denken hoeven niet samen te vallen, maar bij Van Wetering lijkt dat wel het geval. Behalve vol feitelijke onjuistheden staat haar stuk bol van loze kreten, die sommigen goed in de oren klinken, maar die nauwelijks een empirische basis hebben.

Stropoppen

Om met een empirische onjuistheid verder te gaan: 'Deze Groep, zoals ik haar verder zal noemen, lijkt steeds meer posities in de academische wereld in handen te krijgen. Mannelijke zaakwaarnemers staan te dringen om hun diensten aan te bieden' (Van Wetering 1987b: 221). Wie en wat 'de Groep' precies zou zijn wordt zoals gezegd niet geëxpliciteerd. Maar laten we het erop houden dat ze 'alle feministische antropologen en al hun werk' bedoelt. Met die vele posities in de academische wereld valt het wel mee - of tegen - al naar gelang het belang

dat iemand aan feministische antropologiebeoefening toekent. De feministische antropologie bloeit vooralsnog vooral *buiten* de antropologische instituten.³ Enkele instellingen kunnen bogen op één, meestal part-time aangestelde, tijdelijke medewerkster, of een assistent in opleiding. Bij andere ontbreekt ook die. Vrouwen (met diverse opvattingen over feminisme) vormen in de antropologie weliswaar nog steeds een groot deel van de studenten, maar slechts een klein deel van de wetenschappelijke staf. Er bestaan tal van vakgroepen waar geen enkele vrouw werkt. Aan veel instituten, bij voorbeeld het Antropologisch-Sociologisch Centrum van de Universiteit van Amsterdam, was de sekse-ratio tien jaar geleden 'geëmancipeerder' dan nu. Bij de vakgroep Culturele Antropologie in Nijmegen is de laatste van de twee tijdelijke medewerksters feministische antropologie vertrokken: beide posten worden niet opnieuw vervuld. Dit alles schijnt Van Wetering te zijn ontgaan: wel ziet zij overal 'mannelijke collega's' die zich haasten 'om snel adhesie te betuigen' (Van Wetering 1987b: 241). Bij nadere lezing blijken deze vele 'zaakwaarnemers' slechts te bestaan uit Kloos en de voorzitter van de NSAV, zij het wat de laatste betreft in een wat dubieuze rol.

Met 'het machtsblok' van 'de Groep' creëert Van Wetering (1987b: 241) een stropop om die vervolgens te gaan bestrijden. Maar al doende heeft ze soms twijfels over hoe haar pop eruit moet zien. Want hoe rijmen we de brandende problematiek van 'de partners van feministen' (Van Wetering 1987b: 228) met de met instemming geciteerde uitspraak van Renate Rubinstein dat 'ze' zich druk maken over 'mannen die ze moeten opvangen, die ze natuurlijk geen van allen hebben' (1987b: 231)? De enige logische mogelijkheid is dat Van Wetering ervan uitgaat dat alle feministische antropologen vrouwelijke partners hebben.

Van Wetering besluit haar pop iets opruiends mee te geven. Het beeld van de dolgedraaide revolutionair spreekt aan; het heeft ook iets bedreigends. Dus waarom niet wat parallellen met Russische (1987b: 235) en Chinese (1987b: 239) communistische revoluties gesuggereerd? Nu nog wat krijgshaftig jargon erbij: 'slagveld' (1987a: 219), 'kruiddamp' (1987a: 219), 'bevlogenen' (1987b: 223), 'machtsvisioen' (1987b: 228), 'helse tegenvoeters' (1987b: 228), 'Kerenski's' (1987b: 234-235), 'vijanden' (1987b: 235), 'meesterslag' (1987b: 235), 'geen honderd bloemen' (1987b: 239), 'droom van macht' (1987b: 239), 'terreur' (1987b: 244) en voila daar staan de dames-gardisten: produkt van Van Weterings retoriek van de angst. Of toch maar inspelen op de ressentimenten tegen de allesverslindende Oermoeder? Ook daarmee zijn wel wat emoties op de been te brengen. Vooruit dan maar: 'de droom van het matriarchaat' (1987b: 228), 'godinnen' (1987b: 228), 'vrouwenparadijs' (1987b: 228), 'magisch, bezielend en bezielend' (1987b: 229), 'verheerlijking van de vrouwelijke voortplantingsorganen' (1987b: 240), 'iets heiligs dat het hele leven zin geeft' (1987b: 240). Veel suggestief taalgebruik, maar dat is ons inziens toch wat anders dan een 'gedegen

kritiek' zoals bij voorbeeld Van Doorn (1987) in haar stuk las. De maatstaven der wetenschappelijke kritiek zijn blijkbaar niet meer wat zij zijn geweest. Of gelden bij emotionerende zaken als feminisme aparte regels? Als dat zo is draagt het niet bij aan de helderheid en de kwaliteit van de discussie.

'Echte' antropologie

Dat Van Wetering zich nauwelijks heeft georiënteerd op de feministische antropologie in Nederland, en helemaal niet op internationale ontwikkelingen op dit terrein, wreekt zich in haar opmerkingen over wetenschapsbeoefening, conceptualiseringen en empirisch werk. Een aantal discussies lijkt haar volledig onbekend te zijn. Bij voorbeeld de discussie rond marginalisering en feminisering van de armoede (Grijns 1986; Lamers e.a. 1986; Risseeuw 1980; Schrijvers 1983 en 1985; Den Uyl 1987; Wieringa 1987) en die rond arbeidsdeling tussen mannen en vrouwen, *housewifization*, en de relatie tussen economie en seksualiteit (Aalten en Fontaine 1981; Fogelberg 1981; Mies 1981; Moors 1986; Postel-Coster 1983; Schrijvers 1985: 117-143; Den Uyl 1980 en 1981; Wieringa 1981). Wel heeft ze iets opgevangen over debatten rond de begrippen *privé-openbaar*, de constructie van vrouwelijkheid en het sekse-genussysteem. Maar ze mist de recente ontwikkelingen binnen deze discussies (Aalten 1986; Fontaine en Aalten 1983; Jansen 1983 en 1987; Postel-Coster 1985a en b; Den Uyl 1986).

In de ogen van Van Wetering houden feministische antropologen in Nederland zich niet bezig met 'echte' antropologie, met het doen van onderzoek, met het verzamelen van etnografisch materiaal, met de etnografische realiteit. Zijzelf daarentegen wél: 'Ik was bezig met verkennend antropologisch onderzoek – echte antropologie –' (Van Wetering 1987b: 222). En: 'Met de empirie staan de feministische antropologen op gespannen voet. Het schijnt dat zij zich niet voor de etnografische realiteit interesseren, tenzij zij menen dat (sic) er een *fata morgana* aan te kunnen ontlenen' (1987b: 232). Wij vragen ons af waarop zij deze beweringen baseert. Alle door Van Wetering genoemde auteurs hebben 'echt' antropologisch onderzoek gedaan en veldwerk verricht. Zij hebben daar over gepubliceerd in reguliere tijdschriften en in boeken die normaal in bibliotheken en in boekhandels te verkrijgen zijn.⁴ Het is opvallend dat Van Wetering bij haar 'evaluatie' (1987a: 219) geen enkel direct op veldwerk gebaseerd artikel heeft betrokken uit de twee nummers *Antropologische Verkenningen* die zij naar haar zeggen heeft doorgenomen om haar artikel te schrijven (Grijns 1986; Moors 1986; Roerink en Van der Vleuten 1986; Steenbeek 1986). Ook aan de Vrije Universiteit van Amsterdam, waar Van Wetering werkzaam is, wordt al jarenlang feministisch veldonderzoek verricht (Bartels 1980, 1985, 1986 en 1987; Huijbregts 1985; Van Reenen 1983; Van Wesemael-Smit 1985). Is haar dat nooit opgevallen of valt dit veldwerk onder de verder niet geëxpliciteerde

noemer 'soms voortreffelijk werk' (Van Wetering 1987b: 245)? Of – en dat zou kwalijker zijn – past het niet in het beeld dat Van Wetering van de feministische antropologie wenst te geven?

Onwil of onwetendheid?

Sprekend over de begrippen patriarchaat, viricentrisme en onderdrukking stelt Van Wetering: 'Er zijn mij tenminste geen studies onder ogen gekomen waarin een poging gedaan werd deze begrippen te omschrijven' (1987b: 228). Dat ze Van Wetering niet onder ogen zijn gekomen betekent niet dat deze omschrijvingen daarom ook niet zouden bestaan. Voor een omschrijving van 'viricentrisme' kunnen wij onder meer verwijzen naar Schrijvers (1975: 234-235 en 1979: 378-379) en naar de Vrouwengroep Antropologie Amsterdam (1977: 6). Bij Schrijvers vinden we ook omschrijvingen van 'onderdrukking' (1979 en 1985: 19). Voor een definitie van het 'patriarchaat' kon Van Wetering reeds in 1974 terecht bij Ortner (1974: 68) en in 1975 bij Rubin (1975: 168). Het lezen van de laatste had ook haar verwarring over het bestaan van fallische culturen kunnen voorkomen. In haar artikel expliciteert Rubin de verschillen tussen patriarchale en fallische culturen (1975: 192).

Kennelijk is goed lezen niet Van Weterings sterkste kant. Nog een voorbeeld: 'Het is Den Uyls bedoeling aan te tonen dat Gayle Rubin, nog niet zo lang geleden bejubeld door de Vrouwengroep Antropologie Amsterdam (1981), behept is met de smetten van seksisme en etnocentrisme' (Van Wetering 1987b: 234). Dat Rubin geen oog heeft voor het seksisme van Freud en Lévi-Strauss op wie zij zich baseert, zegt Den Uyl nergens. Het tegendeel wel, diverse malen zelfs (Den Uyl 1986: 24 en 34). Ook, in tegenstelling tot wat Van Wetering beweert, was het niet Den Uyls 'bedoeling' om te laten zien dat feministische theorievorming net als veel *mainstream*-antropologie niet altijd vrij is van etnocentrisme, maar een van haar conclusies (1986: 37). Evenmin is het zo dat Rubin kritiekloos werd 'bejubeld' door de Vrouwengroep Antropologie Amsterdam (1981), of werd 'uitgeschakeld' door Den Uyl (1986). Rubin wordt gezien als een van de belangwekkendste vormgeefsters van feministische theorievorming en juist dat is een reden de veel gebruikte en door haar geïntroduceerde begrippen kritisch te blijven beschouwen op hun reikwijdte. Het schijnt Van Wetering echter niet te bevallen dat haar 'Groep' niet slaat op 'de' feministische antropologie, maar uit individuele vrouwen bestaat die elkaars en andermans gedachtengoed kritisch waarderen. De vraag rijst of ze dat nu echt niet weet of dat ze het liever niet *wil* zien.

Windmolens

Steeds weer legt Van Wetering 'de feministen' dingen in de mond, die zij nooit hebben beweerd en bestrijdt zij vervolgens met verve de door haarzelf opgerichte windmolens. Een volgend voorbeeld hiervan vormt de door haar aangehaalde discussie over matrifocaliteit. Zij geeft het debat tussen Smith (1956) en Hoetink (1961) weer, die elk een verschillende interpretatie van matrifocaliteit hebben. 'Wij kennen allemaal de hoofdlijn van de discussie', zegt Van Wetering (1987b: 233). Maar zijzelf kent die blijkbaar niet, want, zo stelt zij: 'Wat beweren nu de feministen? Dat Smith etnocentrisch te werk zou gaan door een westerse gezinsvorm als norm te nemen' (1987b: 235). Had zij Hoetink gelezen, dan zou zij hebben kunnen zien dat de discussie over etnocentrisme een essentieel onderdeel van het debat zelf was. Het was Hoetink die Smith verweet etnocentrisch te werk te gaan: '(...) Smith is bij zijn functionele verklaring van het matrifocale gezinstype onder de landelijke negergroep in Brits Guyana uitgegaan van een maatschappijmodel, waaraan de bestudeerde maatschappij niet, de Britse (d.i. Smiths eigen) maatschappij, daarentegen wél beantwoordt' (Hoetink 1961: 87).

Feministische antropologen zetten de discussie over het etnocentrisme in diverse interpretaties van matrifocaliteit voort, waarbij het expliciet maken van vragen naar de machtsrelaties tussen mannen en vrouwen leidde tot nieuwe inzichten (Chodorow 1974; van Eer e.a. 1981; Tanner 1984). Geen enkele feministische interpretatie is echter zo utopisch en naïef als die van Van Wetering. Zij ontdekt ongekende perspectieven. Zo laat zij in haar bespreking van Den Uyl (1986) Nancy Chodorow een matrifocale utopie ontwerpen 'waarin alle voordelen van de modern-westerse en de niet-westerse samenleving zo harmonieus samengaan' (Van Wetering 1987b: 235). Volgens Den Uyl formuleert Chodorow (1974) echter niet meer dan 'enkele gedachten over de moeder-dochterrelatie in dergelijke (matrifocale) maatschappijen' (Den Uyl 1986: 35). Wij zouden misschien wel willen dat we net als Van Wetering met 'enkele gedachten' een gehele utopie konden formuleren, maar helaas! De complexiteit en ambiguïteit van de werkelijkheid laten dit niet toe.

Een ander voorbeeld van de dubieuze aard van Van Weterings kritiek vormen haar opmerkingen over het moederschap. Dat feministische antropologen zich hiermee bezighouden vindt zij onzinnig. 'Waarom eigenlijk deze preoccupatie met moederschap, op een moment dat niemand meer hoeft die niet wil' (1987b: 231). Wanneer wij ons met moederschap, moederen en seksualiteit bezighouden doen wij dat onder meer omdat wij ons interesseren voor de realiteit van de vrouwen met wie wij hebben gewerkt. En – misschien ten overvloede – niet alleen onze eigen veldwerk- en levenservaringen leren ons dat moederschap voor vrouwen belangrijk is, maar ook de etnografische literatuur. Er bestaat op

zijn zachtst gezegd 'nogal wat' informatie over vruchtbaarheidsriten, menstruatietaboes, huwelijksregels, geboorteceremonieën en over de rol die het grootbrengen van kinderen in vrouwenlevens speelt. Ons blikveld houdt niet op bij het feit dat 'wij' niet meer hoeven. Het is niet alleen etnocentrisch, maar ronduit cynisch om te zeggen 'dat wie niet wil, ook niet meer hoeft' in een situatie waar gedwongen sterilisaties in overbevolkt genoemde landen samengaan met baarpremies in rijke geïndustrialiseerde landen.

Van Weterings verdere opmerkingen over moederen en moederschap tonen weer haar worsteling met zelfopgerichte windmolens. Zo stelt zij dat Schrijvers de aantrekkingskracht van het begrip moederschap ziet in het feit dat het gaat om een 'universeel ervaringsfeit' en 'fundamenteel verschijnsel': 'Het is de behoefte aan een ideologie (...), een actieprogramma dat haar teruggedrijft naar biologie en oorsprong' (1987b: 232). Door feministische antropologen is echter herhaaldelijk naar voren gebracht dat moederschap en moederen geen onproblematische concepten zijn. Schrijvers zelf wijst expliciet op het onderkennen van de historische en culturele diversiteit in de ervaringen van moeders en niet-moeders en op het belang van een analytische scheiding tussen de biologische en sociale aspecten van moederschap (Schrijvers 1986: 77 en 84-85). Zij waarschuwt voorts voor het gevaar van etnocentrisme en biologisch determinisme: 'Misschien halen we weer op verholde wijze een etnocentrische en viricentrische visie binnen. (...) (En) voeren we misschien opnieuw een begrip in dat stoelt op een biologische basis' (Schrijvers 1986: 84).

Betrokkenheid

Feministische antropologen zijn niet altijd tevreden met de huidige maatschappelijke ordening, noch met die in eigen land, noch met die tussen staten. Op LOVA-dagen en in feministisch antropologische publikaties komen herhaaldelijk thema's aan de orde als de relatie tussen westerse wetenschap en overheidsbeleid en tussen westerse wetenschappers en de 'onderzoekspopulatie'. In deze discussies komt de problematiek van feminisme, antropologie en betrokkenheid van onderzoeksters naar voren (Aalten 1987; Lycklama en Pittin 1986; Van Santen 1986; Schrijvers 1985: 22-31; Steenbeek 1987; Thiruchandran 1985). Feministische wetenschappers zijn geëngageerde wetenschappers en daar lijkt Van Wetering moeite mee te hebben. Zij gaat er dan ook zonder meer van uit dat feministische wetenschappers 'partijdig' zijn, maar geeft daarbij een heel eigen, in de sociale wetenschappen ongebruikelijke invulling aan partijdig zijn. Dat zou mensen betreffen 'die het gelijk van een bepaalde categorie als a priori stellen' (Van Wetering 1987b: 225). De 'bewuste partijdigheid' of het engagement van feministische antropologen staat echter voor expliciete betrokkenheid van een onderzoeker bij de categorie mensen met wie hij of zij werkt. Daarbij is hij of zij

zich bewust van de invloed van deze betrokkenheid op vraagstelling en methode (Mies 1982). De partijdigheid van feministische onderzoekers betekent niet 'de aanvaarding van de vrouw als maatstaf aller dingen' (Van Wetering 1987b: 225). Er lijkt hier sprake te zijn van volkomen verschillende wetenschapsopvattingen: tegenover de betrokkenheid van feministische onderzoekers stelt Van Wetering haar droom van een waarde vrije wetenschap als de enige 'taal waarin discussie mogelijk is' (1987b: 225). Ons inziens is echter *iedere* taal 'gekleurd' door de context waarbinnen zij bestaat en zich ontwikkelt. Van Wetering lijkt nog steeds te geloven in een 'neutrale' wetenschapsbeoefening, waarbij trouwens een door haar zelf aangehaalde 'voorvader' als Köbben reeds in 1972 kanteekeningen plaatste (1972: 278 en 291).

Verschillen in wetenschapsopvatting kunnen samenhangen met verschillen in maatschappijvisie en politieke opvattingen. Van Wetering verwijt feministische antropologen dat 'een van de zekerste manieren om niets tot stand te brengen is het doel zo te stellen dat het, per definitie, onhaalbaar is' (Van Wetering 1987b: 236). Bedoelt ze hiermee dat de wereld zou moeten worden veranderd, maar dat haar strategie daartoe verschilt van die van 'de feministen'? Of bedoelt ze dat alles beter kan blijven zoals het is en kennis niet moet bijdragen aan de mogelijkheid tot verandering? Hoewel zij er zich niet ondubbelzinnig over uitspreekt geeft zij de indruk dat laatste te willen: 'Wij zijn produkten van een historische ontwikkeling, mede geschapen door een ideologie vol contradicties, en met dat schip varen we nu mee. Daarbij hebben alle opvarenden, *voor zover geïnteresseerd in sociale wetenschap, en niet direct werk zoekend bij de racismebestrijding*, belang bij een "dode" taal van liberalisme, en waardevrijheid, hoe "onwaar" of gekunsteld ook' (1987b: 238, cursivering van auteurs). Bedoelt zij hiermee dat alle sociale wetenschappers die zich niet bezighouden met racismebestrijding direct belang hebben bij de verdediging van liberalisme en waardevrijheid? Of bedoelt zij met haar 'opvarenden' meer algemeen 'wij mensen', mannen én vrouwen, uit Noord en Zuid, harmonisch evenwicht zoekend op één schip? Ook de objecten van antropologisch onderzoek zijn het produkt van historische ontwikkelingen. En zij hebben, gezien de huidige ongelijke verdelingen op nationaal en internationaal niveau, in de meeste gevallen geen boodschap aan het handhaven van de status-quo. Wanneer zij echter met haar 'produkten van een historische ontwikkeling' terug verwijst naar de eerder in haar tekst genoemde vrouwen uit een etnische minderheidsgroep, meent zij dan dat mensen van kleur de beste perspectieven hebben wanneer zij niet in verzet komen? Wanneer zij veinzen in een liberale en tolerante samenleving te leven, ook al ervaren zij dagelijks dat liberalisme en waardevrijheid 'dode' en 'onware' woorden zijn? Met andere woorden: mensen van kleur dienen zich aan te passen aan de dominante hypocrisie, 'want er is geen alternatief' (1987b: 238)? In dat geval bevat deze duistere passage een impliciete waarschuwing aan mensen van

kleur en aan hen die zich inzetten voor de racismebestrijding om zich koest te houden. Een wetenschapsopvatting waarin kennisverwerving wordt gepropageerd, die is gebaseerd op 'dode' waarden van liberalisme en waardevrijheid werkt in dat geval als middel om de werkelijkheid van racisme onder tafel te schuiven. Aan zo'n wetenschapsopvatting hebben wij geen enkele boodschap.

Tot slot

Wij hebben het idee dat Van Wetering wordt gedreven door een grote boosheid. Maar op wie is zij eigenlijk zo boos? Op de lafhartige voorzitter van de NS-AV, die damesbillen wil ontbloten, maar glimlacht als hij een vrouw ziet? Op alle mannen die haar zeggen dat ze 'die' vrouwen vreselijk vinden, maar dat niet zwart op wit durven te stellen? Of op die vrouwen die nu doen wat vroeger tevergeefs werd geprobeerd? Zelf herinnert Van Wetering zich nog goed dat het voor vrouwen niet gemakkelijk was om zich in de jaren vijftig en zestig intensief en langdurig met vrouwenstudies bezig te houden. 'Zo zouden vrouwen die wel degelijk beseften dat zij voor haar sekse een voortrekkersfunctie vervulden, zichzelf doemen tot een wetenschappelijke mislukking' (Van Wetering 1987b: 224). Ongetwijfeld konden in de periodes tijdens de eerste en tweede feministische golf 'vrouwenstudies' op meer steun en waardering rekenen dan in de jaren daartussen. Dat de meeste vrouwelijke antropologen in de jaren vijftig en zestig het zich blijkbaar niet konden permitteren om te werken aan een in hun ogen wel degelijk relevante problematiek, lijkt ons een van de redenen waarom een feministische antropologie in die periode niet tot stand kon komen: de maatschappelijke en wetenschappelijke tegendruk was te groot.

Van Wetering heeft ongelijk wanneer zij stelt dat de huidige generaties feministische antropologen zich niet interesseren voor het werk van hun voormoeders. Zijzelf is echter geen voormoeder, eerder een boze stiefmoeder, die zich herhaaldelijk erover beklaagt dat de kinderen niet weten hoe moeilijk het 'toen' was. Wij voelen ons meer aangesproken door het veelzeggende onderschrift van Margaret Meads dochter bij een foto van Mead: 'Portret of Margaret Reaching out to the World' (Bateson 1985), dan door Van Weterings verongelijkte: 'hoe het werkelijk was in de jaren vijftig' toen veel feministen 'nog in de box' zaten (1987b: 226). Het zou interessant kunnen zijn wanneer zij, de doem van wetenschappelijke mislukking en miskennis trotserend, over die tijd meer duidelijkheid zou verschaffen. Het lijkt ons belangrijk dit soort uitspraken empirisch te onderbouwen, want wie weet beseffen veel van de huidige antropologen onvoldoende hoe moeilijk en frustrerend het was een voortrekkersrol voor je sekse te vervullen in de benauwende jaren vijftig.

Inderdaad werd en wordt feministische antropologiebeoefening niet door iedereen gewaardeerd. Dat de theorievorming rond 'vrouwenproblematiek' lager

scoort en scoorde *omdat* het vrouwen betreft, is voor ons geen reden het terrein blijvend als onontginbaar te beschouwen. Blijkbaar leeft binnen de huidige generaties antropologen het idee dat het begrijpen van maatschappijen vanuit een ruimer perspectief dan het dominante mannelijke westerse, belangrijker is dan de directe waardering die dat oplevert. Sommigen doen dit omdat zij de lang verwaarloosde problematiek van vrouwen naar voren willen brengen, anderen omdat zij zoeken naar niet-seksistische interpretaties van de werkelijkheid. Dat betekent niet dat zij zich vrijwillig laten verwijzen naar de stoffige kastplank. Feministische antropologen hebben oog voor de maatschappelijke werkelijkheid waarin machtsongelijkheden bestaan tussen mannen en vrouwen. Zij proberen deze machtsongelijkheden inzichtelijk te maken en zo hun kennis in verband te brengen met verandering. Wij hebben ervaren dat zo'n wetenschapsopvatting bijdraagt tot helderheid, creativiteit en constructieve kritiek.

Met dank aan Ina Keuper en Gerdien Steenbeek voor aanvullingen en commentaar.

Noten

1. Daarbij waren deze papers geen voor publikatie bedoelde eindversies en heeft Van Wetering geen der geciteerde auteurs toestemming gevraagd om uit hun discussiepapers te mogen citeren: een staaltje van wetenschappelijk onfatsoen.

2. Zo moet Lodewijk Brunt het zonder titel stellen en krijgt Schrijvers (1986) in haar titel een andere vraag in de mond gelegd. Een beleidsnota van Kloos (1982) en een stuk van hem over de mythe van de Amazonen (1984) worden in de tekst genoemd (222 en 233), maar niet in de literatuurlijst. Hetzelfde geldt voor de Vrouwengroep Antropologie (genoemd op 223), en Chodorow (235). De beide Aaltens (namelijk Aalten alleen en Aalten e.a.) zijn verhaspeld geraakt in onduidelijke a's en b's en corresponderen niet meer met de verwijzingen.

3. Een uitzondering vormt het Onderzoeks- en Documentatiecentrum Vrouwen en Autonomie (VENA) in Leiden, dat echter naast één structurele en één tijdelijke post alleen op zogenaamde 'derde geldstroom'-fondsen draait. Daarnaast heeft het Institute of Social Studies in Den Haag een programma 'Women and Development' met een aantal vaste formatieplaatsen.

4. Wij beperken onze illustratie van het gedane veldwerk tot ondertekenaars van dit stuk: Aalten verrichtte samen met Fontaine onderzoek in Spanje (Aalten en Fontaine 1981). Schrijvers deed onderzoek in Sri Lanka (Schrijvers 1985 diss.) Een aantal van haar publikaties maakte deel uit van de VENA-reeks, die tientallen verslagen van veldwerk in Sri Lanka, Egypte en Burkina Fasso omvat. Den Uyl deed veldwerk in India (Den Uyl 1980, 1981 en 1987). Wieringa ten slotte deed verschillende keren onderzoek in Indonesië (Wieringa 1981).

Geraadpleegde literatuur

- Aalten, A., en B. Fontaine, 'Nu doen we het mannenwerk er ook nog bij'. Vrouwenarbeid en de ontwikkeling van het kapitalisme in Galicië. *Feministies-Socialistische Teksten*, 5, 1981: 115-136.
- Aalten, A., e.a., Feministische antropologie in Nederland. *Antropologische Verkenningen*, 5, 1986, 2: 2-11.
- Aalten, A., Over Indianen en ondernemsters. Enkele opmerkingen bij het sekse-genus-systeem. *Antropologische Verkenningen*, 5, 1986, 4: 41-54.
- Aalten, A., Feministische antropologie: bestaat dat? Over bruikbaarheid en betrokkenheid. *LOVA-Nieuwsbrief*, 8, 1987, 1: 45-58.
- Bartels, E., 'De moeder van de jongen is als een visgraat'. Vrouwen en sexualiteit in Tunesië. *Intermediair*, 16, 4 april 1980.
- Bartels, E., 'Jonge moeders zijn als katten'. Kwellingen en bezetenheid door geesten bij pasbevallende vrouwen op het platteland van Tunesië. In: W. Jansen (red.), *Lokale islam. Geloof en ritueel in Noord-Afrika en Iran*. Coutinho, Muiderberg 1985.
- Bartels, E., en D. Korver, Achtergronden van vrouwenbesnijdenis. *BKZ, Tijdschrift voor verzorgende beroepen*, april 1986.
- Bartels, E., Een dorpsheilige als bindmiddel. In: B. Venema (red.), *Islam en macht. Een historisch antropologisch perspectief*. Van Gorcum, Assen/Maastricht 1987.
- Bateson, M.C., *With a daughter's eye*. Washington Square Press, Washington 1985.
- Chodorow, N., Family structure and feminine personality. In: M.Z. Rosaldo en L. Lamphere (red.), *Woman, culture & society*. Stanford University Press, Stanford 1974.
- Doorn, J.A.A. van, Feministische frontvorming. *NRC-Handelsblad*, 27-8-1987.
- Eer, I. van, e.a., Matrifocaliteit: feit of uit de tijd. *Kongresbundel Zomeruniversiteit Vrouwenstudies*. Amsterdam 1981, p. 229-249.
- Evans-Pritchard, E.E., *The position of women in primitive society and other essays*. Faber and Faber, Londen 1965.
- Fogelberg, T., *Nanumba women: working bees or idle bums? Sexual division of labour, ideology of work, and power relations between women and men*. ICA Publicatie nr. 53, Institute of Cultural and Social Studies, Leiden 1981.
- Fogelberg, T., M. Boesveld en M. Grijns, Van voormoeders tot vrouwen van morgen. De feministische antropologie nader beschouwd. In: G. Banck en B. van Heijningen (red.), *Beroep: antropoloog. Vreemde volken, visies en vooroordelen*. Intermediair, Amsterdam, Brussel 1982, p. 213-227.
- Fontaine, B., en A. Aalten, De sociaal-kulturele constructie van 'gender' in histories perspectief. *Kongresbundel Winteruniversiteit Vrouwenstudies*. SUN, Nijmegen 1983.
- Geschiere, P., Commentaar. *Antropologische Verkenningen*, 3, 1984, 1: 41-44.
- Grijns, M., Marginalisering: theepluksters in West-Java. *Antropologische Verkenningen*, 5, 1986, 4: 54-73.
- Hoetink, H., Gezinsvormen in het Caribisch Gebied: *Mens en Maatschappij*, 1961: 81-93.
- Huijbregts, V., *Chileense vluchtelingenvrouwen in Nederland. Situatie, problematiek en ontwikkelingsprocessen*. Antropologische Papers VU nr. 2, Amsterdam 1985.
- Jansen, W., Hoe vertalen we 'gender'? *Kongresbundel Winteruniversiteit Vrouwenstudies*. SUN, Nijmegen 1983.
- Jansen, V.W., *Women without men. Gender and marginality in an Algerian town*. Brill, Leiden 1987.
- Kloos, P., Culturele antropologie en sociologie der niet-westerse volken in de jaren tachtig.

- tig. In: A.D. Wolff-Albers en H.F.M. Crombag (red.), *Visies op onderzoek in enkele sociale wetenschappen. Pre-adviezen ten behoeve van de beleidsnota maatschappij- en gedragswetenschappen*. Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, Den Haag 1982.
- Kloos, P., De mythe van de Amazonen. Een Caraïbische versie uit Suriname. *OSO. Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde en Geschiedenis*, 3, 1984, 2: 153-165.
- Köbben, A.J.F., Sociale wetenschappen en ethiek. *Sociologische Gids*, 19, 1972: 274-293.
- Lamers, M., e.a., (red.), *Vrouwen naar de marge?* Onderzoek en Documentatiecentrum Vrouwen en Autonomie, Leiden 1986.
- Lycklama, G., en R. Pittin, Feminist teaching and research: contradictions and challenges. *LOVA-Nieuwsbrief*, 7, 1986, 3: 66-74.
- Mies, M., De kantwerksters van Narsapur; de dynamiek van de arbeidsdeling tussen de geslachten en de integratie van plattelandsvrouwen in de wereldmarkt. *Feministies-Socialistische Teksten*, 5, 1981: 158-179.
- Mies, M., Vrouwenstudies of feministiese studies? Het debat over feministiese wetenschap en methodologie. *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 3, 1982, 1: 92-123.
- Moors, A., Toegang tot bezit. Dorpsvrouwen op de Westelijke Jordaanoever. *Antropologische Verkenningen*, 5, 1986, 2: 23-37.
- Ortner, S., Is female to male as nature is to culture? In: M.Z. Rosaldo en L. Lamphere (red.), *Woman, culture & society*. Stanford University Press, Stanford 1974.
- Postel-Coster, E., Misverstanden rond de kostwinner in het ontwikkelingsbeleid. *Internationale Spectator*, 37, 1983: 549-556.
- Postel-Coster, E., (red.), *Ongekende wegen; macht en onmacht van vrouwen in Sri Lanka, Egypte en West-Afrika*. DSWO Press, Leiden 1985a.
- Postel-Coster, E., *Het omheinde kweekbed. Machtverhoudingen in de Minangkabause familieroman*. Eburon, Delft 1985b.
- Reenen, J. van, *Vrouwen, vruchtbaarheid en onreinheid. Een antropologische verkenning op Bali en in Tunesië*. Antropologische Studies VU, Amsterdam 1983.
- Risseeuw, C., *The wrong end of the rope. Women coir workers in Sri Lanka*. Research Project Women and Development, Leiden 1980.
- Roerink, A., en N. van der Vleuten, Viriele verbeelding over vrouwen. Antropologie en sektoerisme in Thailand. *Antropologische Verkenningen*, 5, 1986, 4: 5-21.
- Rosaldo, M.Z., The use and abuse of anthropology: reflections on feminism and cross-cultural understanding. *Signs*, 5, 1980: 389-418.
- Rubin, G., The traffic in women. Notes on the 'political economy' of sex. In: R. Reiter (red.), *Toward an anthropology of women*. Monthly Review Press, New York 1975, p. 157-211.
- Santen, J. van, Ideologie, feminisme en antropologie. *Antropologische Verkenningen*, 5, 1986, 2: 49-62.
- Schrijvers, J., Viricentrisme en culturele antropologie. *Sociologische Gids*, 22, 1975: 233-253.
- Schrijvers, J., Viricentrisme of onderdrukking. *Sociologische Gids*, 26, 1979: 376-384.
- Schrijvers, J., Moederschap en marginalisering. *Kongresbundel Winteruniversiteit Vrouwenstudies*. SUN, Nijmegen 1983: 156-161.
- Schrijvers, J., *Mothers for life; motherhood and marginalization in the North Central province of Sri Lanka*. Eburon, Delft 1985.
- Schrijvers, J., Moederschap als feministisch begrip. *Antropologische Verkenningen*, 5, 1986, 2: 76-89.

- Smith, R.T., *The Negro family in British Guyana*. Routledge and Kegan Paul, Londen 1956.
- Steenbeek, G., Macht en mystificatie in man-vrouwrelaties. Het machismo-marianismo complex in Mexico. *Antropologische Verkenningen*, 5, 1986, 2: 62-76.
- Steenbeek, G., Naar een bevrijdend feminisme. Enkele aantekeningen bij het ethocentrische karakter van feminisme. *LOVA-Nieuwsbrief*, 8, 1987, 2: 76-90.
- Tanner, N. Matrilocality in Indonesia and Africa and among black Americans. In: M.Z. Rosaldo en L. Lamphere (red.), *Woman, culture and society*. Stanford University Press, Stanford 1974, p. 129-156.
- Thiruchandran, S., Feminism faces a dilemma: is it a Western phenomenon? *LOVA-Nieuwsbrief*, 5, 1984, 2: 5-25.
- Tromp, B., Anti-wetenschap. *Het Parool*, 15 augustus 1987.
- Uyl, M. den, Niet alle ontwikkeling is ook vooruitgang. Vrouwen in een Zuidindiaas dorp. *Internationale Spectator*, 34, 1980, 6: 337-342.
- Uyl, M. den, Soms eten we, soms niet. Harijan vrouwen in een Zuidindiaas dorp. *Socialisties-Feministische Teksten*, 5, 1981: 136-158.
- Uyl, M. den, Matrilineariteit, vrouwenruil en oedipale crisis. Een commentaar op Gayle Rubin: 'De handel in vrouwen'. *Antropologische Verkenningen*, 5, 1986, 4: 21-41.
- Uyl, M. den, Vrouwen bedenken zelf wel wat ze willen. In: *Arm in arm. Ontwikkelingssamenwerking in het spoor van de armsten*. Evert Vermeer Stichting, Amsterdam 1987, p. 31-42.
- Vrouwengroep Antropologie Amsterdam, *Vrouw in zicht! Naar een feministische antropologie*. Amsterdam 1977.
- Vrouwengroep Antropologie Amsterdam, Feminisme en antropologie. *Socialisties-Feministische Teksten*, 5, 1981: 11-36.
- Wesemael-Smit, L. van, *Vrouwengroepen: naaikransjes of vrouwenfronten? Een analyse van vrouwengroepen in volksbuurten van Peru*. Netherlands Geographical Studies nr. 50, Amsterdam 1985.
- Wetering, W. van, Feminisme en antropologie. *Sociologische Gids*, 34, 1987a: 218-221.
- Wetering, W. van, Over feministische antropologie: De Groep en haar zaakwaarnemers. *Sociologische Gids*, 34, 1987b: 221-248.
- Wieringa, S., Vrijhandelszones, vrouwenarbeid en voorbehoedsmiddelen. *Internationale Spectator*, 34, 1980, 6: 319-326.
- Wieringa, S., 'En overall laat zij bloedsporen achter'; Macht, sekse en klasse in de batikindustrie van Midden-Java. *Feministies-Socialistische Teksten*, 5, 1981: 179-202.
- Wieringa, S., In het spoor der armsten. In: *Arm in arm. Ontwikkelingssamenwerking in het spoor van de armsten*. Evert Vermeer Stichting, Amsterdam 1987, p. 131-144.